

Ytterligare en variant av betalningstidpunkt

SVANTE O. JOHANSSON*

1. Inledning

Göran Millqvist har under sin yrkesverksamma tid i första hand ägnat sig åt civilrätten, och då främst dess sak- och insolvensrättsliga sida. Det är därför inte så konstigt att han också kommit in på betalningens natur; det är ju som bekant en rättsfigur med många drag.¹ Särskilt framträder de många dragen när betalning inte sker direkt till mottagaren med kontanter utan via en betalningsförmedlare, t.ex. en bank eller ett försäkringsbolag. Detta gör att det kan vara svårt att föra in de olika betalningsstegen i den gängse juridiska omgivningen.

Förändrade betalningsmönster har föranlett många diskussioner i den juridiska litteraturen, som nu börjar bli omfattande på området.² Betalningsspörsmålen har även avsatt tydliga spår i judikaturen; en hel del rättsfall har rört tillämpningen av rättsregler vid den ändamålsförskjutning som sker vid användning av ny teknik.

Den centrala frågan i detta sammanhang är när (vid vilken tidpunkt) en betalning ska anses ha skett. I denna uppsats avser jag att mot bakgrund av

* Jur. dr, justitieråd i Högsta domstolen.

¹ Göran Millqvist "Betalning – en rättsfigur med många drag" i *Festskrift till Torkel Gregow* (2010) s. 297 ff.

² Som utgångspunkt kan tas Karl Olivecrona *Penningenshetens problem* (1953) och Knut Rohde *Obligationsrätt* (1956) som följs upp i mer modern litteratur. Se t.ex. Pauline Koskelo *Moderna betalningsmetoder: en beskrivning och civilrättslig probleminventering* (Ds 1993:56), Ingrid Arnesdotter *Moderna betalningsmetoder* (1996), Bert Lehrberg *Moderna betalningsformer* (3 uppl. 2005), Lennart Johansson *Banker och Internet* (2006), Mikael Mellqvist & Ingemar Persson *Fordran & skuld* (10 uppl. 2015), Torkel Gregow "Separationsrätt efter tillgrepp av pengar på bankkonto – sakrätt på hög nivå" i *JT* 2009–10 s. 643 ff., Karin Wallin-Norman *Kontorätt* (2009), Karin Wallin-Norman "Kontoförd egendom – objekt eller vad?" i *JT* 2012–13 s. 107 ff., Torbjörn Ingvarsson *Fordringsrätt* (2017), Gösta Walin & Johnny Herre *Lagen om skuldebrev m.m.* (4 uppl. 2018), Claes Martinson *Femton förmögenhetsrättsliga forskningsresultat* (2018) Uppsala: Iustus samt Millqvist i noten ovan. Från nordiskt håll kan framhållas Kaj Krüger *Pengekrav* (2 utg. 1984), Olav Torvund *Betalningsformiddling i et rettslig perspektiv* (1993) och Trygve Bergsåker *Pengekravsrett* (3 utg. 2015).

det arbete som Göran (och andra) redan utfört, gå vidare med att analysera rättstillämpningen från senare år.³ Syftet är att undersöka om det genom ny lagstiftning eller nytillkomna rättsfall skett några förändringar av rättsläget.⁴

2. Olika typer av betalningar

Alla betalningar avser en överföring av ett penningbelopp eller ett motsvarande förmögenhetsvärde från en avsändare till en mottagare. Hur överföringen går till beror på vilket betalningssätt som parterna väljer att använda. En första viktig indelning är den mellan kontant- respektive kontobaserade betalningar.

Kontantbaserade betalningar ställer sällan till några problem. Den rättsliga regleringen synes också koherent beträffande dessa då pengar är objekt, men frågan är om samma juridiska synsätt kan användas även vid kontobaserade betalningar.

Kontobaserade betalningar innebär att medel flyttas mellan två konton i ett eller flera betalningsinstitut,⁵ t.ex. genom en girering, en överföring med autogiro eller en kortbetalning.

Vid girering används ett särskilt bank- eller plusgironummer för identifiering av mottagaren, samtidigt som det vanligtvis också anges ett s.k. OCR-nummer som gör det möjligt för mottagaren att identifiera betalningen.

Autogiro innebär att betalningsmottagaren och betalningsavsändaren har ingått avtal om automatisk debitering av betalarens bankkonto.

Kortbetalningar kan genomföras på flera sätt. Vid betalning med bankkort debiteras kortinnehavarens bankkonto direkt. När betalkort används debiteras inte kortinnehavarens konto direkt utan i stället samlar kortutgivaren inköpen för en viss period och fakturerar sedan kortinnehavaren det sammanlagda beloppet för perioden. Ett kreditkort fungerar som ett betalkort men ger kortinnehavaren möjlighet till kredit och till att på så sätt betala skuldbeloppet i efterhand.

Gemensamt för de beskrivna betalningssätten är att en överföring initieras mellan två konton hos en eller flera betalningsförmedlare som i sin tur vidtar

³ Ett rättsfall som ägnas särskild uppmärksamhet är NJA 2017 s. 1140 I-II. Där behandlas i två mål skattebetalningar från I) checkräkningskredit respektive II) inestående kontomedel.

⁴ I det senaste fallet, NJA 2017 s. 1140 I-II har en kommentator knappast lyckats skönja "något skapande av en rättsgrundsats eller uttalande som möjliggör ett sådant skapande", se Mikael Mellqvist "Gäldenärs rådighets- och skuldsättningsförbud när konkurs inträtt mellan betalnings påbörjande och avslutande" i *JT* 2017-18 s. 881 n.

⁵ En kontobetalning innebär inte någon fysisk förflyttning av pengar utan avser närmast en bokföringsåtgärd där informationshanteringen avser att medföra vissa rättsförändringar.

åtgärder för att medel ska föras över. För att kontobaserade betalningar ska kunna genomföras krävs alltså att en eller flera mellanhänder medverkar.

Betalningar kan som framhållits genomföras med hjälp av kort och numera även via mobiltelefoner.⁶ Betalningen kan då initieras av betalningsmottagaren. I övrigt skiljer sig dock dessa inte principiellt beträffande genomförandet från de andra betalningssätten.

Kontobaserade betalningar hanteras i ett betalningssystem där alla större banker och clearingorganisationer i Sverige deltar. Detta är Riksbankens betalningssystem (RIX). Där sker betalningar över kontona i RIX, dels direkt mellan bankerna, dels den slutliga avvecklingen av betalningsuppdrag från bankkunder. Massbetalningar mellan bankerna hanteras i Sverige i bankgirosystemet som drivs av Bankgirocentralen (BGC). I bankgirosystemet hanteras och avvecklas bl.a. girobetalningar och autogirobetalningar. Dessutom hanterar BGC betalningar som har initierats i vissa andra system.

Det som är karaktäristiskt för kontobetalningar är således att den initieras av en betalare eller en betalningsmottagare hos en betalningsförmedlare. Detta kan ske antingen genom ett besök hos förmedlaren, via internet eller genom att betalaren lämnar auktorisation på annat sätt. Betalningen genomförs sedan av betalningsförmedlaren i ett eller flera steg tills medlen når betalningsmottagaren. Det är härvid som juridiska tvistefrågor kan uppstå om när betalning skett.

3. Betalningen som en transaktionskedja

Den övergripande frågan vid betalning är alltså när en betalning har skett. Denna fråga är emellertid alltför enkelt formulerad för att kunna ge användbara svar när betalningen utgörs av bakomliggande komplicerade sakförhållanden. Genom betalningsförmedlingen blir nämligen betalningsförloppet utdraget och det krävs att hänsyn tas till olika rättsliga förhållanden.

Det har varken i rättstillämpningen eller i den juridiska litteraturen framkommit att det skulle finnas någon särskild övergripande teori anpassad för alla typer av betalningar, vilken förklarar när en betalning ska anses ha skett.

I litteraturen har man undersökt olika traditionella juridiska rättsfigurer och försökt att applicera dessa på betalningstransaktionen.⁷ Här har föreslagits att man kan laborera med t.ex. fullmaktsförhållanden, fordringsöverlåtelse, gäldenärsbyte, anvisning, tredjemansavtal eller novation. Ingen av dessa modeller har dock vunnit allmän anslutning, och det är svårt att

⁶ Ett exempel på det sagda är applikationen Swish, där betalningen auktoriseras med hjälp av e-legitimationen Mobilt BankID.

⁷ Se litteraturen i not 2.

tillämpa dessa rättsfigurer utan problem på samtliga olika kontobetalningars förlopp.

Domstolarna uttalar sig inte gärna i fråga om den rättsliga figur de tillämpar. Emellertid kan man finna att domstolarna har utgått från att betalningstransaktionen ska betraktas som flera fristående rättshandlingar.⁸ Då utgör betalningsinstruktionen till betalningsförmedlaren närmast ett uppdrag av syssломannarättslig karaktär. När en bank eller ett annat betalningsinstitut t.ex. belastar ett kreditutrymme på en checkräkningskredit är det således att se som en rättshandling för sig mellan betalaren och betalningsförmedlaren; betalningsmottagaren är då inte inblandad.

Mot den anförda bakgrunden måste olika situationer särskiljas för att undersökningen ska ge någon klarhet i frågan om när betalning har skett. En första situation rör förhållandet mellan betalaren och betalningsförmedlaren, dvs. syssломannaförhållandet. Detta förhållande kan vara av intresse för att avgöra när betalaren är avskuren från att styra betalningen. Denna situation regleras av rättsförhållandet mellan betalaren och betalningsförmedlaren. Det ska noteras att det även kan förekomma flera betalningsförmedlare och det föreligger principiellt ett uppdragsavtal också mellan dem. Den andra situationen rör förhållandet mellan betalaren och betalningsmottagaren. I båda de nämnda situationerna uppkommer frågor om vad som gäller mellan respektive parter och vad som gäller i förhållande till parternas borgenärer.

Det ska redan här uppmärksammas att det för bedömningen av betalningstidpunkten inte spelar någon roll att betalaren anlitar en betalningsförmedlare. Betalningsförmedlaren är som Högsta domstolen klart anger i rättsfallet NJA 2017 s. 1140 att se som en mellanman i förhållandet mellan betalaren och mottagaren. Mot nämnda bakgrund får det faktum att betalningen fullgörs med anlitan av en betalningsförmedlare betydelse genom reglerna om mellanmannens möjlighet att rättshandla sedan huvudmannen försatts i konkurs.

Regler om verkan av huvudmannens konkurs i förhållande till tredje man finns i viss mellanmansrättslig lagstiftning.⁹ Enligt dessa bestämmelser medför huvudmannens konkurs att mellanmannens behörighet att rättshandla upphör. Som en konsekvens av att huvudmannen inte själv kan rättshandla om han eller hon försatts i konkurs, kan inte de rättshandlingar som mellanmannen företagit göras gällande i konkursen. Från denna huvudregel görs vissa avsteg. Då huvudmannen har försatts i konkurs, ska en rättshandling som mellanmannen företar inte ha större verkan mot konkursboet än vad den skulle ha haft om huvudmannen själv företagit den. Vilken verkan en rättshandling skulle ha haft om huvudmannen själv hade företagit den framgår av 3 kap. 1 och 2 §§ konkurslagen. Det sagda innebär att en rätts-

⁸ NJA 2017 s. 1140 p. 15 och 17, jfr NJA 1996 s. 271 och NJA 2009 s. 182.

⁹ Se 23 § avtalslagen, 27 § lagen (1991:351) om handelsagentur samt 26 § andra stycket och 36 § kommissionslagen (2009:865).

handling som mellanmannen företar efter konkursbeslutet kan bli bindande mot konkursboet när medkontrahenten var i god tro i fråga om konkursen.¹⁰ Slutsatsen i NJA 2017 s. 1140 blir att en betalningsförmedlares utförande av betalningstransaktionen ska bedömas som om den hade vidtagits av gäldenären själv. I förhållandet mellan gäldenären och borgenären fingeras alltså att gäldenären själv har rättshandlat.

4. Syslomanförförhållandet

I förhållandet mellan betalaren och betalningsförmedlaren står frågan om betalarens styrningsmöjlighet central. Detta har i rättstillämpningen ofta formulerats så att betalaren har kvar rådigheten eller instruktionsmakten; det avgörande har varit huruvida betalningsuppdraget kan återkallas.¹¹ Den enkla situationen är att betalaren instruerar betalningsförmedlaren att göra en överföring till ett av betalningsmottagarens anvisat konto. Så länge betalarens bank inte fört medlen till betalningsmottagarens konto, har betalaren kvar sin styrningsmöjlighet genom betalningsförmedlaren. Frågan blir när transaktionen kommit så långt att betalaren inte kan återkalla betalningsinstruktionen. Här har i rättstillämpningen tvister uppkommit i senare led mellan olika betalningsförmedlare. I dessa relationer finns det ofta avtal som reglerar förhållandena mellan parterna. Det är dock sällan återkallelsetidpunkten regleras.

I NJA 1995 s. 25 gav ett bolag sin bank i uppdrag att inbetala källskatt och arbetsgivaravgifter som skulle betalas senast viss dag. Då uppdraget lämnades fanns inte täckning på bolagets konto i banken men bolaget uppgav att man väntade en inbetalning som skulle täcka skatteinbetalningen. Beloppet överfördes via bankgirot till skattepostgirot. På förmiddagen samma dag fick banken besked från bolaget, att skatteinbetalningen inte skulle ske eftersom det saknades medel till betalningen. Chefen för bankkontoret ringde på eftermiddagen samma dag till en tjänsteman på uppbördsenheten och meddelade att betalningen återkallades. Bolaget inställde betalningarna samma dag och försattes strax därefter i konkurs. Fråga uppstod då om när, med hänsyn till betalningssystemet, betalarens rådighet över beloppet och därmed dess möjlighet att återkalla betalningen hade upphört. Det ska noteras att det här var fråga om att banken ville genomföra betalarens återkallelse, även om det givetvis låg i bankens intresse att stoppa betalningen; banken skulle ju annars på grund av bolagets konkurs förlora de pengar den betalat till uppbördsenheten.

¹⁰ Jfr NJA 1987 s. 407.

¹¹ Se NJA 1995 s. 25, där domstolen uttalade att en betalning kan återkallas så länge beloppet står under betalarens rådighet.

Högsta domstolen angav att det allmänt får anses gälla att en betalning kan återkallas så länge beloppet står under betalarens rådighet. När betalning sker över ett betalningssystem påverkas möjligheten att återkalla betalningen av de villkor som gäller för betalningsförmedlingen i systemet. I fråga om förutsättningarna för återkallelse av den i målet aktuella betalningen måste även beaktas de särskilda bestämmelser som gäller för förfarandet vid inbetalning av skatt och arbetsgivaravgifter. Här har således domstolen angett att omkringliggande reglering kan påverka bedömningen.

Av ett yttrande från Riksbanken framgick att clearingen i systemet innebär att överföringen av belopp mellan bankgirot och postgirot sker i flera led. Utmärkande för förfarandet är att överföringen avser nettobelopp, som är resultatet av utjämning mellan flera betalningsposter, och att den inte är primärt inriktad på den enskilda transaktionen. Detta innebar i fallet att banken senast vid clearingen måste anses ha förlorat rådigheten över beloppet. Oavsett att Postgirots bokföring av beloppet skedde först senare under dagen hade banken i vart fall efter clearingen inte längre möjlighet att återkalla betalningen.

Eftersom parterna var ense om att clearing av det ifrågavarande beloppet var avslutad kl. 12 den aktuella dagen och återkallelsen ostridigt nådde uppbördsenhet ungefär kl. 13 hade återkallelse skett för sent.

Sedan en tid tillbaka gäller lagen (2010:751) om betaltjänster. Det är en lag som reglerar bankers, kortföretags och andra betalningsförmedlares skyldigheter. Den förbjuder avgifter på betalningar med kort, och reglerar ansvaret för transaktioner som inte fullföljs. Lagen genomför det s.k. andra betaltjänstdirektivet från år 2015.¹²

I betaltjänstlagen ges främst offentlighetsrättsliga regler om betaltjänster. Betaltjänstlagen innehåller emellertid vissa privaträttsliga regler i dels 4 kap., där bestämmelser om information vid tillhandahållande av betaltjänster finns, dels 5 kap., som reglerar genomförande av betaltjänsten. Dessa gäller således i förhållande mellan betalaren och betalningsförmedlaren

¹² I november 2015 antogs Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2015/2366 av den 25 november 2015 om betaltjänster på den inre marknaden, om ändring av direktiven 2002/65/EG, 2009/110/EG och 2013/36/EU samt förordning (EU) nr 1093/2010 och om upphävande av direktiv 2007/64/EG (andra betaltjänstdirektivet). Som namnet anger upphävs Europaparlamentets och rådets direktiv 2007/64/EG av den 13 november 2007 om betaltjänster på den inre marknaden och om ändring av direktiven 97/7/EG, 2002/65/EG, 2005/60/EG och 2006/48/EG samt upphävande av direktiv 97/5/EG (första betaltjänstdirektivet). Regler i första betaltjänstdirektivet har förts över till andra betaltjänstdirektivet. Första betaltjänstdirektivet har genomförts i svensk rätt genom lagen (2010:751) om betaltjänster och lagen (2010:738) om obehöriga transaktioner med betalningsinstrument. Under år 2018 har andra betaltjänstdirektivet genomförts i svensk rätt genom en uppdatering av betaltjänstlagen. Se 2015 års betaltjänstutrednings betänkande Betaltjänster, förmedlingsavgifter och grundläggande betalkonton (SOU 2016:53) samt delrapporterna Förmedlingsavgifter vid kortbetalningar (Fi2015/03943/B) och Tillgång till betalkonto med grundläggande funktioner (Fi2016/00127/B) och prop. 2017/18:77.

respektive betalningsmottagaren och betalningsförmedlaren, beroende på hur betalningen igångsätts.

Kontobetalningar kan initieras på olika sätt. När en betalare har initierat betalningstransaktionen, får han eller hon enligt 5 kap. 35 § inte återkalla den efter det att den har tagits emot av betalarens betaltjänstleverantör. Vid betalning via autogiro får betalaren även sedan betalningsuppdraget har godkänts återkalla betalningsordern senast i slutet av den bankdag som föregår den dag som avtalats för debitering av medlen (se 5 kap. 36 §).

Av 5 kap. 31 § framgår när en betalningsorder från betalaren ska anses mottagen. Det är den tidpunkt då ordern tas emot av betaltjänstleverantören. Om tidpunkten för mottagande inte är en bankdag för leverantören, ska betalningsordern anses ha tagits emot under nästföljande bankdag. En betaltjänstanvändare som initierar en betalningsorder och en betaltjänstleverantör får komma överens om att tidpunkten för mottagandet av en betalningsorder ska vara en annan än den i lagen angivna. En betaltjänstleverantör får också fastställa en tidpunkt nära bankdagens slut då en betalningsorder senast tas emot. En betalningsorder som tas emot efter den tidpunkten ska anses ha tagits emot under nästföljande bankdag.

När betalningsordern har mottagits bygger lagen på tanken att betalningar får ta högst en eller två bankdagar (se 5 kap. 40 §). Betalningsförmedlaren ska nämligen se till att betalningstransaktionens belopp har krediterats betalningsmottagarens betaltjänstleverantörs konto senast vid denna tid.

Reglerna om betalningens genomförande är i huvudsak tvingande. Utanför konsumentområdet är det dock möjligt avtala bort vissa regler som t.ex. återkallelse av uppdrag (se 5 kap. 59 §).

De allmänna principer som har utkristalliserats i rättstillämpningen får beträffande sådana betalningar som omfattas av betaltjänstlagen speglas mot reglerna i den lagen. Reglerna om återkallelse i lagen tar i så fall över.¹³ Den situation som uppkom i rättsfallet NJA 1995 s. 25 skulle fångas upp av betaltjänstlagens regler, åtminstone såvitt den gäller bolagets återkallelse gentemot banken. I detta förhållande är det klart att bolaget inte kunde återkalla uppdraget eftersom banken mottog uppdraget långt tidigare. Normalt finns det dock avtal som medger att ett initierat avtal återkallas om det ska sättas igång vid en senare tidpunkt.

¹³ Lindskog har ifrågasatt om det betyder att en sen återkallelse saklöst kan lämnas därhän av leverantören, se *Betalning* i not 1720.

5. Särskilt om förhållandet mellan betalningsförmedlaren och mottagaren

Frågan om när återkallelse av betalningsuppdraget kan ske har också uppkommit i förhållandet mellan betalningsförmedlaren och betalningsmottagaren. Här har främst varit fråga om återgång av betalning på grund av allmänna obligationsrättsliga regler, men rättstillämpningen har uttalat sig i vissa frågor som har betydelse även för när betalning skett.

I rättsfallet NJA 1999 s. 793 hade banken A överfört ett belopp från företaget B:s konto i banken C till företaget D:s konto hos A samt krediterat sistnämnda konto med beloppet. Sedan C därefter vägrat att godta överföringen, har A debiterat D:s konto med beloppet samt vägrat att utbetala detta till D. I fråga om betydelsen av kontots kreditering uttalade Högsta domstolen att överväganden som gjorts i tidigare rättsfall¹⁴ inte hade omedelbar betydelse för frågan om vid vilken tidpunkt en bank åtar sig betalningsskyldighet gentemot en kontohavare genom att kreditera hans konto. Emellertid saknades det enligt domstolen anledning till annat synsätt än att detta åtagande ska anses vara en omedelbar följd av krediteringen, om denna skett utan förbehåll, och således utan att exempelvis bankdagens slut behöver avvaktas. Den betalningsutjämning som genom den s.k. Riksbanksclearingen förekommer bankerna emellan kan sålunda i princip inte tilläggas någon betydelse när det gäller tidpunkten för uppkomsten av bankens skyldighet gentemot den enskilde kontohavaren till följd av en kontokreditering.

I fallet uttalade domstolen också, att om en överföring av ett tillgodohavande till mottagarens konto ska kunna fylla funktionen att utgöra betalning, måste kontohavaren också få en rätt som är frigjord från det bakomliggande förhållandet utan att behöva lyfta beloppet. Detta uttalande syftar, som Göran Millqvist noterar i sin artikel, på att en kreditering ska likställas med en kontantbetalning, och på samma sätt vara frikopplad från det bakomliggande förhållandet.¹⁵ Med ett annat synsätt skulle en återgång till kontanter som betalningsmedel krävas, vilket inte önskas av någon, allra minst bankerna.¹⁶

En banks bundenhet på grund av en kontokreditering kan aldrig vara mer (eller mindre) långtgående än om beloppet betalats ut kontant till kontohavaren. Domstolen fick därför gå vidare och pröva de av banken

¹⁴ Se NJA 1982 s. 366, NJA 1988 s. 312, NJA 1995 s. 25 och NJA 1998 s. 23.

¹⁵ Millqvist a.a. s. 306.

¹⁶ Detta framförs av justitierådet Håstad, som i NJA 1999 s. 793 var skiljaktig i fråga om motiveringen.

åberopade allmänna reglerna om rättshandlingars ogiltighet.¹⁷ Dessa frågor ska dock inte beröras här.

6. När betalning har gjorts

Frågan om när betalning skett rör i huvudsak förhållandet mellan betalare och betalningsmottagare. Det är möjligt att den tidpunkten inte kan anges entydigt utan att frågan är beroende av sitt sammanhang.¹⁸ Det måste emellertid vara möjligt att bestämma infriandetidpunkten av en betalning på ett enhetligt sätt, och på så sätt ange när den ska anses ha skett. Vid kontantbetalning är ett naturligt betraktelsesätt, att betalning skett i och med att betalningsmottagaren fått tillgång till pengarna, antingen personligen eller genom en person som företräder henne eller honom.

För vissa situationer har det angetts i lagtext när betalning ska anses ha skett.

I fråga om hyra föreskrivs det i 12 kap. 20 § tredje stycket jordabalken att i de fall hyresgästen betalar hyran på post- eller bankkontor, anses beloppet ha kommit hyresvärdens till handa omedelbart vid betalningen. Lämnar hyresgästen ett betalningsuppdrag på hyran till bank-, post- eller girokonto anses beloppet ha kommit hyresvärdens till handa när betalningsuppdraget togs emot av det förmedlande kontoret.

För avgift avseende bostadsrättslägenhet finns det i 7 kap. 15 § andra stycket bostadsrättslagen (1991:614) en motsvarande reglering.

Vidare anses enligt 5 kap. 5 § försäkringsavtalslagen (2005:104) försäkringstagaren ha betalat premien när han eller hon lämnat ett betalningsuppdrag avseende premien till en bank eller någon annan liknande betalningsförmedlare. Denna regel gäller sakförsäkring för konsumentförhållanden. Hänvisningar finns dock till regeln så att den gäller generellt vid alla typer av försäkring.¹⁹

Regeln hade godtagits som försäkringspraxis i rättsfallet NJA 1992 s. 782 redan innan den infördes i försäkringsavtalslagen. I det rättsfallet hade

¹⁷ Se det liknande fallet NJA 1999 s. 575. Det rörde en bank som hade utfört en betalning för ett företags räkning under felaktigt antagande att det på företagets konto i banken fanns medel som täckte betalningen samt betalningsmottagaren tagit emot beloppet i god tro men innan detta disponerats underrättats om att banken blivit utsatt för bedrägeri. Här behandlades frågor om betalningsmottagaren är skyldig att återbära beloppet a) enligt reglerna om *condictio indebiti*, b) på grund av att banken svikligen förletts till betalningen (39 § andra meningen avtalslagen) och c) med hänsyn till bristande förutsättningar på bankens sida.

¹⁸ Lindskog a.a. avsnitt 9.1.2.1.

¹⁹ Se 8 kap. 17 § andra stycket försäkringsavtalslagen ang. företagsförsäkring, 13 kap. 5 § ang. individuell personförsäkring och 19 kap. 20 § tredje stycket ang. grupppersonförsäkring.

försäkringsgivarens ansvar upphört till följd av att premien för ett hotells försäkring inte betalats. Ansvar skulle emellertid enligt villkoret återinträda dagen efter den då betalning av premien ägt rum. Ekonomichefen vid hotellet postade den 8 maj 1990 en betalningsorder till postgirot avseende premien. Betalningsordern bokfördes hos postgirot den 9 maj. Tidigt samma morgon utbröt eld i hotellbyggnaden. Högsta domstolen angav att den avgörande tidpunkten för genomförandet av betalningen har ansetts vara den dag då medlen kommer under borgenärens rådighet. I försäkringsbolagens praxis hade beloppet ansetts komma försäkringsgivaren tillhanda när betalningsuppdrag till bank-, post- eller girokonto tas emot av det förmedlande kontoret.²⁰ Högsta domstolen kom därför till slutsatsen att betalning i villkorets mening skedde först den 9 maj. Enligt villkoret hade följaktligen något ansvar för försäkringsbolaget inte återinträtt vid utbrottet av branden.

När det gäller skattebetalningar finns det en reglering i 62 kap. 2 § skatteförfarandelagen (2011:1244). Enligt den bestämmelsen är skatt eller avgift betald den dag betalningen har bokförts på Skatteverkets särskilda konto för skatteinbetalningar. Denna bestämmelse avgör alltså när en skyldighet att betala skatt ska anses vara fullgjord.

Bestämmelsen berördes i rättsfallet NJA 2017 s. 1140. Högsta domstolen framhöll att det saknades skäl att vid tillämpning av bestämmelserna i 3 kap. 1 och 2 §§ konkurslagen anse att en skatteinbetalning ska ha skett vid någon annan tidpunkt än den då betalningen bokfördes på Skatteverkets konto. Det uttalandet syftar på förhållandet mellan betalaren och betalningsmottagaren. I fallet hade betalning enligt det sagda skett efter konkursutbrottet. Prejudikatfrågan i målet rörde emellertid verkningarna av att betalningen erlagts efter konkursen. Det faktum att betalningen fullgörs med anlitan av en betalningsförmedlare får betydelse endast genom reglerna om förmedlarens möjlighet att rättshandla sedan huvudmannen försatts i konkurs, vilket framställningen återkommer till.

Som framgår av de angivna lagrummen har betalningstidpunkten fastställts till skilda tidpunkter. Det synes närmast bero på att man i fall där det föreligger stor risk för rättsförluster för en generellt sett svagare part förläggs betalningstidpunkten till ett tidigare skede i transaktionskedjan.

Beträffande kontobetalningar utanför det lagreglerade området synes det i rättstillämpningen ha skett en utveckling. I NJA 1982 s. 366 hade en gäldenär, som inte efterkommit uppmaning enligt nuvarande 2 kap. 9 § konkurslagen, att betala klar och förfallen skuld, försatts i konkurs. I talan mot konkursbeslutet visade gäldenären, att betalning över postgiro, som bokförts hos postgirot samma dag som konkursbeslutet meddelades, skett av skulden. Frågan i fallet var om verkan av denna betalning.

²⁰ Här hänvisade domstolen till NJA II 1980 s. 103 f.

Högsta domstolen anförde att det för frågan om rättidig betalning var av betydelse att, när bokföring hos postgirot sker av en betalningstransaktion, gäldenären förlorar möjligheten att återkalla betalningsuppdraget och därmed råddigheten över beloppet. Vid bedömning huruvida en betalning ska räknas gäldenären till godo vid en prövning enligt 2 kap. 9 § konkurslagen får det anförda tillmätas betydelse framför det förhållandet att besked om betalningen inte kommit mottagaren tillhanda på bokföringsdagen.

Men frågan är om det verkligen räcker med att betalaren avskärs från möjligheten att återkalla betalningsuppdraget och därmed förlorar möjligheten att styra över betalningen för att betalning ska ha skett med befriande verkan.

I rättsfallet NJA 1988 s. 312 var fokus på vilken betydelse mottagarens vetskap om betalningen hade. Betalningsmottagaren hade anvisat betalaren att betala en kontrollavgift för felparkering till visst postgirokonto. Det framstod då enligt Högsta domstolen som postgirot uppträdde som ombud för mottagaren. Det talade enligt domstolen för att betalningen ska anses fullgjord när bokföring skett på mottagarens konto. I samma riktning talade att vissa betalningsmottagare tydligen i stor utsträckning tillgodogjorde sig betalningarna samma dag de bokfördes genom att i sin tur lämna egna betalningsuppdrag till postgirot. En betalning som görs till mottagarens konto sker därför med befriande verkan till borgenärens postgirokonto den dag då betalningen bokfördes av postgirot, om inte annat följer av lag eller avtal. Högsta domstolen anförde särskilt att det förhållandet att betalning har skett inte medför att dess rättsföljder är oberoende av om borgenären fått kännedom om betalningen. Detta kan ha betydelse i t.ex. konkurssammanhang.

Nästa fall i utvecklingen är det ovan redovisade NJA 1992 s. 782 med hotellbranden. Ansvar enligt ett försäkringsavtal skulle återinträda dagen efter den då betalning av premien ägt rum. Högsta domstolen anknöt den avgörande tidpunkten för genomförandet av betalningen till den dag då medlen kommer under borgenärens råddighet.

Motsvarande utgångspunkt tillämpades i rättsfallet NJA 1998 s. 23 beträffande betalning av en ansökningsavgift. Frågan var om en ansökningsavgift hade betalats innan tingsrätten avvisade en ansökan på grund av att betalning inte erlagts i tid. Högsta domstolen anförde att en betalning som med befriande verkan kan ske till borgenärens postgirokonto har fullgjorts den dag då betalningen bokfördes av Postgirot. Uppkommer fråga om vid vilken tidpunkt på dagen betalning skett har det, med hänsyn till Postgirots uppfattning att betalaren kan förfoga över sin betalning under bokföringsdagen, ansetts att betalningen fullgjorts vid den tidpunkt då Postgirot avslutat sina bokföringsåtgärder.²¹ Postgirot avslutar sina bokfö-

²¹ Se NJA 1988 s. 312.

ringsåtgärder genom att *kreditera mottagarens konto* i reskontran. Denna kreditering sker vid en sista datakörning efter arbetsdagens slut.²² På grund av det anförda fann domstolen betalningen inte skett före det att tingsrätten meddelade avvísingsbeslut.

Som de redovisade rättsfallen visar har Högsta domstolen gått från tidpunkten för betalarens mistade rådighet till mottagarens vunna rådighet. Det får genom rättstillämpningen numera anses klart att enbart det faktum att betalaren har förlorat rådigheten över betalningsmedlen inte räcker för att betalningen ska anses vara fullgjord. I avsaknad av särskilda föreskrifter i lag eller avtal krävs i allmänhet i stället att *rådigheten har gått över på betalningsmottagaren*. När betalning sker genom en betalningsförmedlare som också företräder mottagaren kan det antas att medlen inte kommer under mottagarens självständiga rådighet förrän hans eller hennes konto har krediterats; betalningen är att anse som fullgjord först i och med det.²³

7. Tredjemansverkningar av betalningen

En betalning kan givetvis också få verkningar i förhållande till en tredje man. De frågor som då uppkommer kan röra t.ex. betalarens skydd mot mottagarens borgenärer, mottagarens skydd mot betalarens borgenärer och godtrosförvärv. Även andra frågor om tredjemansverkningar kan uppstå i samband med konkurs, t.ex. frågor om återvinning²⁴ eller förfogande efter konkursbeslut.²⁵

Betalarens skydd mot betalningsmottagarens borgenärer kan sägas föreligga så länge betalningsmedlen ännu inte har kommit att ingå i betalningsmottagarens förmögenhet vid den kritiska tidpunkten, t.ex. konkurs. Möjligheten att återkalla betalningen tycks här vara av central betydelse.²⁶

Vid ömsesidigt förpliktande avtal kan betalarens möjlighet att få skydd sträcka sig längre om han eller hon kan häva avtalet. Detta skulle kunna ske genom återopande av den allmänna förmögenhetsrättsliga principen om stoppningsrätt.²⁷ Men när denna ömsesidighet i skyldigheter inte föreligger saknas i allmänhet skäl att utsträcka betalarens skydd utöver vad som

²² Domstolen hänvisade här till Arnesdotter a.a. s. 114 f. och 135 f.

²³ Lindskog a.a. s. 949.

²⁴ Se NJA 1978 s. 194 och NJA 1996 s. 271.

²⁵ Se NJA 1987 s. 407 och NJA 2017 s. 1140.

²⁶ Se avsnitt 4.

²⁷ Se NJA 1986 s. 136, jfr härtill Svante O. Johansson *Stoppningsrätt under godstransport* (2001) *passim*.

gäller allmänt om återkallelse av betalningsuppdraget.²⁸ Något rättsfall som belyser dessa situationer finns inte.

Vid den andra sidan av betalningsförloppet uppkommer frågan om *betalningsmottagarens skydd mot betalarens borgenärer*. Här får man som i andra borgenärsskyddsfall leta efter vad som kan utgöra det sakrättsliga momentet.²⁹ Detta synsätt bygger också Högsta domstolen på i rättsfallet NJA 2017 s. 1140, när den uttalar att det är "fråga om vad som utgör det relevanta sakrättsliga momentet vid betalningar" av där aktuellt slag. Sedan konkluderar domstolen med att när betalaren inte längre kan styra betalningstransaktionen har betalningsmottagaren uppnått sakrättsligt skydd.³⁰ Domstolen har alltså i det målet uttalat sig om betalningsmottagarens skydd mot betalarens borgenärer. Detta var dock inte huvudfrågan i målet utan det särskilda godtrosskyddet som finns upptaget i 3 kap. 2 § konkurslagen.

I fråga om konkurs gäller beträffande den kritiska tidpunkten för det sakrättsliga momentet ett särskilt godtrosskydd. Enligt huvudregeln i 3 kap. 1 § konkurslagen är rättshandlingar som gäldenären vidtar inte gällande mot konkursboet. Detta gäller även om medkontrahenten har varit i god tro, dvs. varken känt till eller bort känna till konkursen. Denna rigorösa regel om rådighetsförlust mjukas upp i 3 kap. 2 § första stycket första meningen. Enligt denna ska rättshandlingar mellan gäldenären och någon annan som företas senast dagen efter den dag då kungörelsen om konkursbeslutet var införd i Post- och Inrikes Tidningar, trots reglerna i 3 kap. 1 §, gälla om det inte visas att den andre kände till beslutet eller att det fanns omständigheter som gav henne eller honom skälig anledning att anta att gäldenären var försatt i konkurs.

Även om tidpunkten för rådighetsförlusten för gäldenären är det centrala, kan kunskap om konkursen hos någon annan förskjuta den tidpunkten enligt konkurslagens regler. Detta illustreras i rättsfallet NJA 2017 s. 1140. Ett bolag försattes i konkurs den 22 i månaden. Innan beslutet om konkurs hade meddelats instruerade företrädaren för bolaget banken om att göra en betalning via sin checkräkningskredit till Skatteverket. Strax före midnatt samma dag kunde bolaget – enligt de mellan bolaget och banken gällande avtalsvillkoren – inte återkalla betalningsuppdraget. Betalningsuppdraget genomfördes och bokfördes hos banken den 23. Samma dag bokfördes betalningen på Skatteverkets konto. Konkursbeslutet kungjordes i Post- och Inrikes Tidningar den 24 samma månad. Annat hade inte framkommit än att betalningsmottagaren var ovetande om bolagets konkurs under den tidsperiod betalningstransaktionen genomfördes.

²⁸ Lindskog a.a. vid not 1797.

²⁹ Se t.ex. Mikael Mellqvist "Kräver traditionsprincipen tradition" i *Festskrift till Torgny Hästad* (2010) s. 571 där det avgörande momentet sägs vara när överlåtaren blivit avskuren från rätten och möjligheten att råda över det överlåtna.

³⁰ Se NJA 2017 s. 1140 I p. 25–27.

Bolaget ansågs genom bankens betalningstransaktion ha förfogat över egendom som hörde till konkursboet efter konkursen. Detta hade skett före utgången av den i 3 kap. 2 § första stycket första meningen konkurslagen angivna fristen. Konkursboet kunde därför återkräva beloppet.

Slutligen kan beträffande de sakrättsliga spörsmålen nämnas ett rättsfall rörande *godtrosförvärv* av penningmedel som Göran Millqvist ägnat särskild uppmärksamhet. I rättsfallet NJA 2009 s. 182 hade ett företag skulder till sin bank. Inkommande betalningar gick enligt avtal med banken i avräkning (kvittning) mot skulden då kontot krediterades. Vid ett tillfälle betalade ett annat företag från sin bank av misstag för mycket till det första företaget (betalningsmottagaren). Mottagaren, men inte mottagarens bank, kände till misstaget innan kontot krediterades. Fråga uppstod om betalarens rätt till återbäring från banken. Grunden för talan var att banken inte kunde få bättre rätt än mottagaren eftersom det fick anses vara en enkel fordran. Sådana kan inte godtrosförväras (se 31 § andra stycket skuldebrevslagen). Högsta domstolen ansåg dock att bestämmelserna i 3 kap. skuldebrevslagen inte kunde anses tillämpliga på förfoganden över banktillgodohavanden i nu berörda avseenden. Sedan fortsatte domstolen och konstaterade att eftersom det var ostridigt att banken vid kvittningen var i god tro om betalarens misstag, skulle bolagets krav på återbäring från banken ogillas.

När nu skuldebrevslagen inte tillämpades kan man undra vilka regler domstolen egentligen använde. Det är svårt att se det på något annat sätt än som Göran Millqvist. Han konkluderar, att samma principer tillämpades som om det hade rört sig om en överföring av kontanter.³¹

8. Avslutande synpunkter

Hur ska man då sammanfatta undersökningen av senare års utveckling beträffande betalningstidpunktens närmare bestämning?

Till en början går det att notera att det finns några huvudsakliga tidpunkter att laborera med för att bestämma när en betalning ska anses vara gjord. Dessa är när

1. betalaren har initierat betalningen (dvs. när uppdraget har lämnats),
2. betalaren har skurits av från möjligheten att styra betalningen (dvs. när uppdraget inte kan återkallas), eller
3. betalningsmottagaren har fått möjlighet att styra betalningen (dvs. när mottagaren kan råda över pengarna).

³¹ Millqvist i Fskr Gregow s. 310, med instämmande av Lindskog a.a. vid not 87.

För att sammanfatta hur man i olika sammanhang sett på betalningen mot bakgrund av dessa tidpunkter kan följande sägas.

I förhållandet mellan betalaren och betalningsmottagaren har utgångspunkten varit att tidpunkt 3 gäller om inte särskilda regler finns i lag. I lagreglerade förhållanden väljs ofta tidpunkt 1. För att betalaren ska skyddas mot mottagarens borgenärer ska betalningsmedlen ännu inte ha kommit att ingå i betalningsmottagarens förmögenhet. Har betalaren inte möjlighet att återta betalningen får den förmodligen anses ingå i mottagarens förmögenhetsmassa; men frågan har inte prövats slutligt ännu. När det gäller mottagarens skydd mot betalarens borgenärer tycks utgångspunkten vara att betalaren ska ha skurits av från möjligheten att råda över betalningsströmmen; det är alltså fråga om det gängse sakrättsliga rådighetsavskärandet. Normalt sker detta då betalningsuppdraget inte längre kan återkallas, dvs. vid tidpunkt 2.

Den här gjorda sammanfattningen är skissartad men den ger åtminstone en överblick över området. Som undersökningen här visar har det varit svårt att i rättstillämpningen ange en betalningstidpunkt som fungerar för alla olika situationer. Bedömningarna måste med nödvändighet bli beroende av omständigheterna i det enskilda fallet.

Genomgången visar också, att i de fall där det inte finns en given utgångspunkt för att bestämma betalningstidpunkten tillämpar domstolarna i allmänhet samma principer beträffande kontobetalning som om det hade rört sig om en kontantbetalning.³²

Undersökningen visar slutligen att rättstillämpningen under senare år inte haft någon nyskapande inriktning. Men också rättsfall där det enbart är fråga om att tillämpa de olika synsätten på nya situationer eller ny teknik måste sägas bidra till ökad kunskap om de juridiska reglernas funktion och tillämpning. Det kan också framhållas att det senaste rättsfallet från år 2017 i viss mån sammanfattar och konsoliderar tidigare utveckling. Själv är jag övertygad om att domstolarna också i framtiden kommer att ställas inför nya frågor om betalningstidpunkten som kan behöva auktoritativa svar. För det är som Göran Millqvist sedan länge konstaterat: betalning är en rättsfigur med många drag.

³² Jfr t.ex. NJA 2001 s. 474, NJA 2009 s. 182, NJA 2011 s. 46 och NJA 2017 s. 1140.

